

О. Барвінський

Просьвітні
листки

Боротьба з
Болю

ПРОСВІТНІ ЛИСТКИ

ЗМІСТ:

РАДНИК ДВОРА ОЛЕКСАНДЕР БАРВІНСЬКИЙ.**БОРотьба за волю і самостійність України.**

БОРотьба за волю і самостійність України.

Львівська бібліотека

Л. У. Р. С. Р.

І. Русь самостійною державою.

Раньше, як деяким иншим словянським племенам, пощастило українському народови оснувати свою самостійну державу. Минула вже тисячка літ з того часу, як літописці згадують про могучу державу Русь на сході Європи, що торговими шляхами і Дніпром запускала ся на Чорне море та давала ся в знаки навіть грецьким цісарям в Царгороді. А девятьсот літ минуло, як великий князь київський, сьв. Володимир, охрестив ся і на Руси впровадив Христову віру. Тим способом Русь вступила до ряду європейських держав. Була се одна з найбільших і наймогутніших держав в Європі по обох берегах Дніпра-Словутиці, оперта на захід о Карпатські гори, на полудни о Чорне море, а на півночи і сході межувала з фінськими та кочовими азійськими племенами. Столиця Руси, золотoverхий Київ, над,

Дніпром, славив ся великими богатствами і оживленою торгівлею з далеким Сходом. З введенем християнства уладив ся на Русі церковни́ч і державний устрій, ширила ся просьвіта і почало розвивати ся письменьство. Сімсот а навіть уже вісімсот літ тому назад Русь мала такі письменні твори, що рознесли опісля її славу по всій Європі. Руські князі вступали в подружжя з володарями західних європейських держав, Русь займала тоді передове місце що до величини й могучости поміж тодішніми державами. Та опісля княжа родина розродила ся, а через те дробила ся Русь на численні князівства, бо кождий князь домагав ся для себе окремого уділу. Хоч усі князі мали підлягати київському князеві, заводили часто спори і усьобиці поміж собою, накликали не раз в тих усьобицях сусідних ворогів на поміч і ослабляли державу. Один з тих удільних князів, що володіли далеко на північній сході від Києва, спершу в Суздалі, а опісля перенесли ся в Москву, зруйнував, спалив і ограбив Київ, а з того часу московські князі змагали до верховлади над іншими руськими землями. На ослаблену тим способом Русь наїхали опісля дикі Татари з далекого азійського сходу, а Київ став знов жертвою грабовання і пожежи та неміг уже двинути ся з того часу до давньої слави і значіння. Тимчасом на півночі зростало у велику силу князівство Суздальсько-Московське, заселене переселенцями східно-слов'янських племен, котрі змішали ся з північними фінсько-монгольськими племенами, а з тих мішанців витворив ся окремий від нашої — нарід московський. Московські володарі змагали до заборів сусідних земель і до верховлади над роздробленою на численні уділи Русию та почали звати ся великими князями „всеї Руси“.

Тимчасом роздроблена на уділи і ослаблена Русь двинула ся ще раз із занепаду за князя Романа і його сина Данила. Зєдинене ними Галицько-волинське князівство дійшло до великої могучости. Роман і Данило злучили у своїх руках

майже всі руські князівства з Києвом, більше як 660 літ тому заснував Данило місто Львів (котре назвав по імені сина свого Льва), а його слава рознесла ся по всім сьвіті так, що Папа римський прислав йому королівську корону. Однак ненастанні татарські наїзди і довголітна боротьба з дикими ордами підорвали так підвалини могутчої Галицької держави, що вона не могла довго остояти ся.

2. Русь під володарством Литви і Польщі.

До тогож ще з малих починів витворила ся на півночи могутча держава Литва, що, подібно як вел. князівство Московське, посягала за руськими землями і перегодом значну часть їх загорнула. На заході знов зєдинена з дрібних князівств Польща зросла у велику силу за Казимира Великого, а коли в Галицькім князівстві вимер рід руських князів Романовичів, загорнув Казимир Галичину із Львовом, а інші руські землі забрала поганська ще тоді Литва.

Одначе хоч Литовські князі завоювали руські землі і своє володарство простерли перегодом аж по Чорне море, прийняли вони християнську віру і просьвіту від Руси, женили ся з руськими княжнами а тим способом Литва перегодом так зрушила ся, що велике князівство Литовськоруське було в дійсности руською державою. Литовські князі говорили і писали по руськи, руський язик був урядовим на Литві, руським язиком списувано урядові письма, грамоти і закони.

Польща, котра прилукою Галичини за Казимира В. двигнула ся до значної сили, забажала забрати й інші руські землі, що належали до Литви, а осягнула се не війною, а подружем. Польські вельможі й висше духовенство, що тоді кермували справами в Польщі, довели до того, що тодішня королева польська Ядвига, донька угорського короля, віддала ся за вел. князя ли-

товського Ягайла, а тим способом всі литовсько-руські землі злучилися з Польщею і Галицькою Русю. Сею злукою стала Польща великою і могутньою державою, а хоч Ягайло і його наслідники, польські королі, звані Ягайлонами, говорили і писали ще часто по руськи, перегадом польський вплив зростав що раз більше. Польський язик став випирати рушину з уряду, з письменства, з прилюдного житя, а на місце давного ладу в руських землях входив новий польський лад, польські звичаї, руські вельможі польщилися і покидали свою церкву і народність.

Литовські князі воювали із загонами татарськими на Україні та посунули своє володарство аж над долішний Дністер і Дніпро, а литовське оруже промощувало на українських землях шлях для поселенців, що загосподарувалися на сих плодородних околицях „пливучих медом і молоком“, як висловлювалися сучасні літописці. Під охороною укріплених замків: Жванець над Дністром, Браслав над Богом, Звенигород і Черкаси над Дніпром, заселявалися сі околиці, хоч господарі нераз були приневолені шаблюкою відбивати татарські наїзди. Але яких 450 літ тому назад зросло у велику силу татарське царство (ханат) на Кримі і страшними наїздами нищило сі оселі тим лекше, що польсько-литовське правительство занедбало подбати про їх відповідну оборону.

3. Козаччина дає охорону Україні. Козацькі війни з Польщею.

Наслідком ненастанних татарських наїздів і грабежів стала Україна протягом 15-го століття, себ то 400 літ тому назад, справдешньою пустинею. А що литовсько-польське правительство не могло і не подбало про охорону і захист українських земель від знищення, здобулося на се само населене України і власними силами почало боротьбу з Татарвою. Тривожне і небезпечне жите

в тих сторонах розбудило посеред пограничного населення завзяте і духа свободи й незалежності: всі почували себе там вільними людьми, і великі власники земель, і міщани, і селяни. За ненастанну тривогу і небезпеку життя і майна від Татар винагороджувала поселенців сторицею плодами українська земля. Довкола розкинулися безмежні „уходи“, що давали дику звірину, шкіри, риби, мід, віск, і таке інше. Тимто на Україну напливало що раз більше виходців із східних українських земель, а також з Волиня, а навіть з Поліся. Заняті на Україні сими промислами поселенці були поневолені відбиватися ненастанно від Татар, а ся боротьба з дикими ордами перемінилася в зачіпні походи. Перегодою вже й самі українські поселенці збиралися в менші і більші ватаги та під проводом начальників місцевої управи: старостів або воєводів, як Остап Дашкович, Претвич і інші виправлялися на Татар. Таким способом з тих оружних ватаг витворилася перегодою на Україні козащина. Майже 400 літ тому назад, протягом цілого століття, організується почасти козащина з своєю управою, в козащині проявляється дух українського народу, дух волі і незалежності.

Колиж на Україні настала козащина і давала своїми походами проти Татар захист населенню на українських землях, що могло спокійно там загосподаровувати і користуватися багатствами української природи, тоді й польські вельможі побачили, що можна на Україні збивати великі багатства і достатки. Вельможні роди Конець-польських, Потоцьких, Вишневецьких і многих інших випрошують собі у польського короля права заселяти ці українські „пустині“, на яких 300 літ тому назад простягалися вже на Україні безмежні лани тих польських вельмож. Вони головне закладали там найбільше містечка, але не квапилися заводити хліборобського господарства, лише вдовольнялися вихиснуванням природних багатств України. Міщани обов'язані були

сповняти воєнну службу, декуди платити панам чинші, а населенє українських земель, як і поперед, займає ся випасуванєм худоби, пчолярством, ловами дикої зьвірини, риболовлею, відбиваючи ся від часу до часу від Татар. Але пере-годом польські вельможі починають вимагати від населеня що раз більше данин, чиншів і панщи-зних робіт, проти чого воно починає повста-вати і бунтувати ся. А коли вельможі з підмогою своїх управників і старостів почали що раз більше пригнітати населенців на Україні, утікали вони перед сею панщиною далше на полудне за Дніпрові пороги, де на дніпровім острові заснували Запорожську Січ, котра не при-знавала над собою ніякого володаря, а була віль-ним козацьким товариством воєнним під про-водом отамана кошового і військової старшини.

Однак і населенці-селяни й міщани на Україні не хотять піддавати ся владі польських вельмож, їх старостам і прислужникам, а творять козацькі ватаги, котрі дають захист хліборобам. Не до вподоби польському правительству були сі ко-зацькі ватаги на Україні і воно намагає ся всіми способами вкоротити і обмежити сю „козацьку сваволу“. Воно заводить списи („реєстри“) ко-заків, котрих звільняє від усяких повинностей за оборону „дикого поля“ (як тоді називали полосу України виставлену на наїзди татарські) і старає ся сих реєстрових козаків приневолити до послуху королеви. Що раз більші обмежування свободи українських реєстрових козаків, спинюване їх по-ходів проти Татар способами великої, а часто нелюдської строгости, використуване і гнобленє хліборобів-селян на Україні старостами і управни-ками дібр польських вельмож викликували часті заворушення посеред населеня на Україні. На чолі невдоволених ставали отамани як Павлюк, Ко-синський, Лобода, Наливайко, Остряниця, однак польському правительству повело ся все згно-бити своєю перемогою сі заворушення, почім сліду-вало ще більше гнобленє населеня.

4. Змаганя Богдана Хмельницького, Виговського і Дорошенка до визволення України.

Всі ті змаганя українського населення, щоби визволити ся від гноблення і визиску вельмож на Україні, що були справдешними „королевенятами“ та нераз бунтували ся проти польського короля і його правительства, не осягали успіхів, бо були підняті невеликими силами і обмежували ся на нечисленні місцевини і невеликі області. Аж тоді, коли на чолі козаків станув Богдан Хмельницький, а до того ще запевнив собі поміч кримського хана, обхопило заворушене неначе великий полонінь усю Україну. Хмельницький вирушив побідним походом аж на Галичину під Збараж, Зборів і Львів, розбив польські війська і Польща опинила ся у вельми грізнім положеню.

Одначе Хмельницький не вмів вихіснувати своїх сьвітлих побід. Прогайнувавши час на переговорах то з Польщею, то з Шведами, то з семигородським князем Раковциєм, втративши поміч хана, не мав стілько сили й відваги зробити Україну самостійною, незалежною державою. Він дав ся перехитрити московським воєводам і на Переяславській раді в 1654. р. довів до злуки (якби по теперішньому висловити ся — до консолідації) з Московщиною. Вправді домагав ся Хмельницький від царя Олексія Михайловича потвердження свобод козацьких і самоуправи України під верховною владою гетьмана, але московські воєводи так хитро обійшли сі домаганя, що небавом московське правительство почало відразу обмежувати і нехтувати козацькі свободи і поводити ся на Україні, якби в завойованім краю.

Положене України стало ще труднїйше і сумнїйше після смерти Богдана Хмельницького. В справі України вмїшувала ся не тільки Московщина але й Польща, а як колись в старинній Русі князі вели між собою усобиці, так тепер на Україні виступало нараз по двох-трех гетьманів, котрі гляділи помочи то в Польщі, то в Москов-

щині і доводили край до такого знищення і спустошення, що нарід назвав сі часи нашої бувальщини по смерті Богдана Хмельницького — руїною.

Тимто і Шевченко писав :

*„Ой Богдане, нерозумний сину!
Подивись тепер на матір,
На свою Вкраїну,
Що колишучи співала
Про свою недолю,
Що співавучи ридала,
Виглядала волю!...
Ой Богдане, Богданочку!
Як би була знала —
У колисцїб придушили,
Під серцем приспала.*

Зпід московської верховлади намагався опісля визволити Україну гетьман Іван Виговський і бажав в Гадяцькій угоді з Польщею забезпечити волю Україні. Україна мала вернути знов під зверхню владу польського короля, але яко окреме „велике князівство Руське“, себ то яко окрема держава, котрою мав правити вибраний козацьким військом і народом гетьман. Однак польське правительство не думало виконувати постанов Гадяцької угоди а Московщина подбала о те, щоби спрятати із світа небезпечного для неї гетьмана Виговського. Відтак порозуміла ся з Польщею і поділили ся в Андрусівським мирі (1667 р.) Україною: Правобережна Україна (на правім березі Дніпра) дістала ся під верховладу Польщі, а лівобережна а до того і Київ — Московщині.

Роздертій таким способом на дві половини і поневоленій Україні намагався відтак добути незалежність хоробрий і вдатний гетьман Петро Дорошенко під опікою турецького султана, однак і сі його змагання не довели до бажаної мети. Московське правительство ненастанно обмежувало свободи на Україні і старало ся за-

прягти козаків у свої шори. Московські воєводи поводили ся там як у завойованім краю, грабували і гнобили українське населенє. Україна, що за Богдана Хмельницького прилучила ся до Московщини, щоби визволити ся від Польщі, обманула ся в своїх надїях. Невдоволенє проявляло ся в щораз ширших верствах населеня, почавши від сьвященика до Запорожця, від гетьмана до посполитого. Сим невдоволенєм покористував ся вибраний в 1687. році гетьман Іван Мазепа, щоби Україні добути волю, незалежність і самостійність.

5. Мазепа гетьманом України.

Іван Мазепа походив із старинного дрібного шляхотського українського роду Мазепів-Колединських. Предки його мали в Київщині, недалеко Білої Церкви, село Мазепинці і деякі інші місцевини. Мазепа одержав у молодості вельми старанне вихованє і основне образованє, а його мати Марина з Мокієвських, на той час вельми осьвічена людина, займала ся запопадливо його вихованєм. Була се жінка великого розуму і до своєї смерти мала великий вплив на сина, так що лихі язики звали її чарівницею. Повдівши, вступила вона до монастира в Луцку, а тоді коли Мазепу вибрано гетьманом, була вона вже ігуменію київського Вознесенського монастира під іменем Марії Магдалини. Яко ігуменя управляла вона ще й іншими монастирами і їх маєтками вельми запопадливо і розумно та дожила глибокої старости, 90 літ віку. Сей глибоко релігійний дух, яким була перенята вся родина Мазепів і мати гетьмана, виявляв він також, ставив по Україні багато церков, шкіл і добродійних заведень.

Одержавши старанне материнське вихованє, перейшов Іван Мазепа до київської Могилянської Академії, а що визначав ся незвичайним талантом і здібностями, добув собі там основну осьвіту і образованє. Хто бажав зайняти у війську ви-

значне становище, ішов після покінчення висших наук на королівський двір, де заправляв ся тодішнім звичаєм до лицарської військової служби. Так і Мазепа служив опісля на дворі короля Яна Казимира. Король Ян Казимир потвердив окремою грамотою маєтности Мазепи і в тім письмі висловив ся вельми похвально про него та висказав надію, що держава буде мати з него велику потіху. Для докінчення образования посилав король Мазепу до Варшави в єзуїтську колегію (висшу школу), а навіть за границю.

Мазепа був якийсь час повірником польського короля, їздив яко королівський посол на Україну до гетьмана Виговського і Юрія Хмельницького та возив з порученя короля важні урядові письма. В р. 1663. супроводив він короля в поході на Україну, але коло Білої Церкви подякував королеви за службу і лишив ся у недужого тоді вітця в Мазепинцях, хоч не зривав з королівським двором.

Як старинні земляни (дідичі) в Київщині під проводом Дмитра Вишневецького (званого Байдою), Дашковича і інших „ходили в козаки“, виправляли ся на Татар та рідко коли зсїдали з коний, а все бували в поли і в бою та через те у своїх маєностях мали великі шкоди і втрати, так і рід Мазепів держав ся своєї віри і народности та піддержував дружбу з козаками. А як між іншими і славний з походів Хмельницького полковник Богун, після злуки України з Московщиною, так і Мазепа не признав московського підданства.

Коли гетьманом України став знаменитий войовник Петро Дорошенко і витичив собі мету, утворити независиму від Польщі й Московщини „Річ посполиту Українську“ по обох берегах Дніпра під владою одного гетьмана, перейшов Мазепа на службу козащині до гетьмана Дорошенка і став його генеральним писарем, себто найпершою і найважнішою по гетьмані особою в козацькій старшині. Доро-

шенко задумав піддати ся зверхности турецького султана, щоби визволити Україну зпід влади Польщі і небавом повело ся йому злучити обі половини України, але Московщина тимчасом погодила ся з Польщею в Андрусівськiм мирi (1667) і обі держави поділили ся Україною. Польща забрала правобережну (західну) Україну, а Московщина — лівобережну (східну) а до того ще й Київ, правобіч Дніпра. Турки прийшли на допомогу Дорошенкови, але нарід не злюбив його за се, бо Турки забирали багато полону. Дорошенко не маючи піддержки піддав ся Московщині, котра на його місце висувала по черзі інших гетьманів, що були справдешними підручниками московського правительства і його воєводів. Але й за сих гетьманів мав Мазепа велике значінє на Україні. Його посиляли вони у важних урядових справах до Москви, де він умів собі здобути велике довіре московського правительства, а коли тодішний гетьман Самойлович втратив довіре московського правительства, усунуло воно його а веліло вибрати гетьманом Івана Мазепу 1687. р.

6. Змагання гетьмана Мазепи до поправи долі України.

В сумнім і вельми труднім положеню була Україна тоді, коли Мазепа взяв у свої руки гетьманську булаву. Царське правительство знищило самоуправу України і козацькі свободи. Цар Петро розпоряджав ся козацькими військами як би своїми власними, посилав у далекі походи, уживав до робіт коло будови твердинь, а населенє стогнало під тягарями всяких робіт, поборів і гнобленя московських воєвод. Крім того цар думав на Україні завести побір новобранців і зовсім инший як доси військовий лад. Козацька старшина, хоч не без опору, помирила ся з тим обмеженєм свобод і переміною України в московські губернії, наділена за те правами російського дворянства (шляхотства) і загарбаними великими просторами землі. Окремими царськими указами заборонено

селянам переходити з одного маєтку до іншого і тим введено кріпостний лад панщизняний.

*„Ой біда, біда чайці небозі,
Що вивела діток при битій дорозі.
Жито поспіло, пріспіло діло,
Ідуть жєнці жати, діток забирати.
Ой діти, діти, де вас подіти?
Чи мені втопить ся, чи з гора убить ся?“*

В сій сумній пісні, котру після переказу мав зложити Мазепа, зображена сумна доля тодішної України.

Мазепа найбільш осьвічений зпоміж усіх козацьких гетьманів, перенятий західно-європейською культурою, старав ся поправити сю лиху долю України. Він звернув передовсім бачність на невідрадний стан Церкви на Україні. Церква була тоді не тільки місцем молитви і богослуження, але й обезпечувала суспільний лад і початкову народну осьвіту. Майже не було церкви на Україні без шпиталю і початкової (як тепер кажемо — народної) школи. Тимто, де лише Мазепа ставив церкви, там також основував малі шпиталі і народні школи. За прикладом гетьмана ішла козацька старшина і робила те саме. Ся дбалість Мазепи і козацької старшини в тім напрямі має отже не тільки релігійне, але й народно-господарське і просьвітне значінє.

Крім того Мазепа дбав пильно і про висшу осьвіту. Велику вагу прикладав він до висшої школи (колегії) при київськїм братськїм монастирі в Києві на Подолі, в котрій і сам учив ся, наділив її маєтностями (сєлами), розширив єї будівлю і підняв до становища Академії (університету). Також Чернигівську колегію перемінив на ліцей, заводив печатні на Україні і переписував ся з многими ученими. Осередком тодішньої просьвіти на Україні була Печерська Лавра в Києві з богатою печатнею і шпиталем, а Мазепа власним накладом переводив значні перебудови в Лаврі і наділив її значними маєтностями.

Мазепа старався також морально двигнути нарід з занепаду, до котрого чимало причинялася корчма, як тоді сьпівали в думі:

*„Ой ти корчмо. корчмо княгине!
Чом багато козацького добра в тебе гине?
І сама вси неощатно¹⁾ ходиш,
І нас козаків-нетяг без свиток водиш“.*

Тимто скоро лише Мазепа став гетьманом, заявився проти аренд, котрі лишили по собі з часів польського пановання сумну пам'ять про жидів-арендарів, що допускали ся всяких надуживань. Однак і пани і старшина супротивлялися знесенню аренд.

Мазепа виступав в обороні посполитих і бідних козаків і в своїх універсалах (гетьманських письмах) приказував і духовним і світським, щоби не гнобили людей, що проживали по різних маєтках, та не накладали на них різних тягарів і наданих їм земель не відбирали. Він не хотів, щоби козацтво жило коштом інших верств суспільних.

Коли за Богдана Хмельницького майже не було різниці між козаками і посполитими, то вже на яких трицять літ перед вибором Мазепа на гетьманство виділяється козащина зпоміж українського народу яко окремий воєнний стан. Козаки мали супроти держави обов'язок оборони краю, але зате користувалися свободами і виїмковими правами, були вільні від усяких повинностей і робіт, так що козаки стають неначе панами, шляхтою на Україні, що мала свої дідичні маєтності. Тимчасом посполиті, селяни стали підданими, крєпаками, котрих можна було продавати з земельною посілостю або і без неї. Однак не вважаючи на нарікання і невдоволенє дідичів, Мазепа наставляв на се, щоби посполитих звільняти від крєпацьких робіт, бо він уважав себе володарем краю і всего населення, а не лише

¹⁾ неодагнена, обдерта, обірвана.

гетьманом козаків. Тим він станув висше понад поглядами свого часу і тому несправедливо посуджували його, начеб він сприяв лише шляхті і був за польськими порядками. На всякий спосіб, не можна назвати його політики „панською“, бо змаганєм його гетьманованя була оборона посполитих проти козаків, оборона одних і других проти надмірних домагань царських, оборона підданих проти державців і хижих панів взагалі.

Але хоч Мазепа так справедливо стояв за посполитими і за низшою верствою українського населеня, то він мимо того не був прихильником переваги черняків (черни) в державнім устрою, не міг бути демократом в запорожськім розуміню, себто прихильником загальної рівності. Він бачив, що ся демократична рівність, якої домогалося поспільство на Україні за Хмельницького, не дала великому гетьманови витворити сильні підвалини для української держави, він висловив се в зложеній ним думі:

*„Ей, братища, пора знати,
Що не всім нам панувати,
Не всім дано всеє знати
І річами кермувати.“*

Мазепа дійшов своїм бистрим політичним розумом, своєю основною наукою і досвідом, осягненим за границею і в державнім устрою, що сі сильні підвалини може дати українській державі лише висша осьвічена верства, котрої неможна ще вважати аристократичною. Така осьвічена часть населеня мала по думці Мазепа творити сталу, розвитку, образовану і привязану до державного ладу верству, коли тимчасом чернь вводила часто розлад і розстрій, ішла за бундючними окликами і хвилевими поривами та перекидала ся нераз то в сторону Московщини, то знов назад до Польщі. Тому Мазепа при всій своїй прихильности до широких верств українського населеня глядів союзу і опори у висших кругах земельних власників. Він бачив, що на Україні здавна недо-

ставало міцної осередної власти, котра була би виразом душі народу і зєдинювала змагання українського народу до одної ясно витиченої мети.

Сї погляди, які Мазепа виробив собі своїм бистрим розумом і великим талантом політичним на основі довголітнього досьвіду і дотеперішньої минувшини України, висловив він в думі, котру неперечно він сам зложив, бож у него був також і хист поетичний. В отсій думі каже він:

*„Всї покою щире прагнуть
А не в єден гуґ¹⁾ тягнуть ;
Той на право, той на лїво,
А все, братя : тото диво !
Не маш любви, нема згоди
Од Жовтої взявши Води²⁾.
През³⁾ незгоду всї пропали
Самі себе звоювали“.*

Дальше зазначує дума, що потреба єдиної сильної власти :

*„Ей, братища, пора знати,
Що не всїм нам панувати,
Не всїм дано всеє знати
І річами кермувати !
На корабель поглядїмо,
Много людий налїчимо ;
Однак стерник сам кермує,
Весь корабель управує.“*

Тим то головна гадка сеї думи :

*„Жаль ся, Боже, України,
Що не вкупі має сини.“*

Тою незгодою поясняє дума сумні відносини на Україні, бо тоді, коли із синів України

*„Єден живе із погани,⁴⁾
Кличе : „Сюди атамани !“*

¹⁾ не до одної мети, не однодушно. ²⁾ перша поразка Богдана Хмельницького над Поляками над Жовтими Водами. ³⁾ Через. ⁴⁾ Дорошенко в союзі з Турками.

Ідїм матку ратувати,
 Не даймо їй погибати!
 Другий Ляхам¹⁾ за грїш служить,
 По Вкраїні і той тужить:
 „Мати моя старенькая!
 Чом ти вельми слабенькая?
 Розно тебе розшарпали,
 Кди аж по Дніпр Туркам дали.
 Третий Москві уже голдує²⁾
 І їй вірно услугує,
 Той на матку нарікає
 І недолю проклинає:
 Лїпше було не родити,
 Нїжлї в таких бідах жити⁴.

Зобразивши так недолю України спричинену незгодою, відзиває ся на останку поет (гетьман):

„Я сам бідний не здолаю,
 Хиба тільки заволаю:
 „Гей панове єнерали,
 Чомуже єсте так оспали?
 І ви, паньство полковники,
 Без жадної політики,
 Озьміте ся всі за руки,
 Не допустіть гіркої муки
 Матцї своїй більш терпіти!
 Нуте врагів, нуте бити!
 Самопали набивайте,
 Острих шабель добувайте,
 А за віру хоч умірте
 І вольностей боронїте:
 Нехай вічна буде слава,
 Що през шаблю маєм права!

Щоби витворити справдешну образовану, культурну верству на Україні, котра би була міцною підвалиною державности, дбав Мазепа про се, щоби козацька старшина висилала своїх синів за границю до висших шкіл на науку, як

1) Виговський. 2) Самійлович.

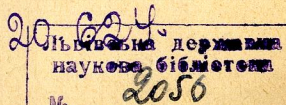
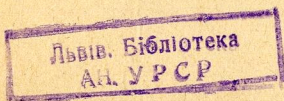
се робив уже митрополит Петро Могила, що посилавав монахів на науку в заграничні університети. Він закликав на Україну також чужоземних дворян, а на його дворі в Батурині збиралося чимало всяких учених і визначних чужоземців.

Всіх тих поглядів і змагань українського гетьмана не міг очевидно добре знати і розуміти простий нарід, а так само і козаки нераз нарікали, що Мазепа нібито запобігає лише царської ласки і дбає про високі відзначення та почести для себе. Тимто невдоволені нераз повставали проти Мазепи. На чолі тих невдоволених стає білоцерківський полковник Семен Палій, представник необмеженої волі і задля того великий любимець широких верств народних. Він намагається на правобережній Україні залюднити край на основі давніх прав козацьких без крпацтва і тому до него радо горнулися люди з лівобережної України. Але Мазепа, яко представник влади і державного ладу побоювався, щоби не Палієва козащина з підмогою Запорожа і лівобережної черни не знищила сего ладу, який почав закорінюватися в його заходами на правобережній Україні і не усунула його з гетьманства за його змагання немілі козацькій черни. На донос Мазепи висланий в Москву увязнено Палія і вивезено на Сибір в Єнізейск.

7. Боротьба Мазепи за самостійну Україну.

З того часу, коли цар Петро з великою рішучістю став перестроювати Московщину на новий лад і розпорядитися козацькими військами як своїми власними, витворилося між козацькою старшиною велике невдоволення і роздратоване проти московського правительства. До того ще цар думав завести на Україні побір новобранців і впровадити зовсім інший лад замість дотеперішніх козацьких порядків.

Саме тоді розпочав цар війну з шведським королем Карлом, щоби йому відобрати побережжя Балтійського моря і тим способом Московщині

здобути доступ до моря. А щоби приєднати собі поміч польського короля думав правобережну Україну обезпечити Польщі. Вість про сей намір царя викликала ще більше роздратоване між козацькою старшиною, бо вона бачила, що, як Мазепа в своїй думі висловив ся, сей намір царя був вимірений на ослаблене України, що

*„Все то фортель, щоб слабїла
І аж в конець сил не міла“¹⁾*

Тимто то Мазепа задумав здобути Україні правий берег Дніпра і направити похибку андрусівського мира, що розділив Україну на дві половини.

Два полковники з козацької старшини, миргородський Данило Апостол і прилуцький Дмитро Горленко, котрі більше всіх інших мали сьмілости до Мазепа, висловили йому думку старшини: „Як ми за душу Хмельницького все Бога молимо і його імя благословимо, що визволив Україну зпід польської влади, так навпаки ми і діти наші, у вічні роди, душу і кости твої будемо проклинати, коли за гетьманьства свого, по смерті своїй, в такій неволі московській нас зіставиш. Очи всіх на тебе уповають і не дай Боже на тебе смерті, то ми останемо в такій неволі“.

У гетьмана Мазепа дозрів уже тоді намір визволення України і він пояснив козацькій старшині своє становище в сій справі ось як: „Перед всевідучим Богом заявляю і присягаю, що я не для своєї користи, не для висших почестий, ані для яких інших забагів, але для вас усіх під моєю властю остаючих, для жінок і дітей ваших, для загального добра матери нашої вітчизни, бідної України, для всего війська Запорожського і народу українського і для збільшення та розширення прав і вільностей військових, хочу се при помочи Божій чинити, щоби ви з жінками і дітьми і вітчизна з військом Запорожським як від московсь-

¹⁾ мала.

кої так і від шведської сторони не погибли“. А се промовивши, поцілував хрест з животворящим деревом, що лежав перед ним.

Так отже, як переказав нам се в своїм письмі генеральний писар гетьмана, Орлик, задумав Мазепа скинути московське ярмо і зробити Україну вільною і незалежною від нікого державою.

Хвиля для визволення України була дуже пригідна. Цар Петро і польський король Август розпочали війну з Швецією в тій думці, що молоденький король шведський Карло не дасть собі з ними ради. Однак оба завели ся вельми в своїх сподіваннях. Шведський король побив насамперед царя, а відтак вирушив до Польщі і на місце Августа осадив на королівським престолі Лещинського, котрий тепер став союзником Шведів. Мазепа розпочав пересправи з шведським королем і Лещинським, щоби Шведи рушили на Україну і злучили ся там з козацьким військом. Вигляди на успіх були користні, бо Україна була тоді перенята козацьким духом і готова стати до бою за волю і самостійність. Запороже ворушило ся, а поки цар був зайнятий боєм із Шведами на півночі, могло повстать на Україні рішити справу. Дух незалежності обхопив Україну і можна було сподівати ся, що потягне за собою також нерішучих і хитких. Мазепа дбав про се, щоби тепер Польща і Швеція причинили ся до визволення України. За Мазепою стояло багато впливової козацької старшини.

*„Але лиха біда всюди,
Ненавидять злії люди.
Нї радості, нї спокою,
Тільки смуток із бідою.
Оден другого витає
І на славі забуває.
Однак сего я не дбаю,
На Ісуса уповаю“.*

Отсі слова сучасної псалми, зложеної на Україні, влучно зображають положенє гетьмана Мазепи в його змаганнях до визволеня України. Найшли ся і серед козацької старшини завидливі люди. Генеральний писар Кочубей і полтавський полковник Іскра подали цареві донос про змову Мазепи проти Московщини, однак цар не повірив доносчикам, бо Мазепа умів собі зєднати безмежне довірє Петра. Доносчиків покарано смертю, але Мазепа не пішов на візване царя на поміч московському війську проти Шведів, виправдуючи ся нібито смертною недугою, а вирушив з початком листопада 1708. р. через Десну,¹⁾ щоби злучити ся із Шведами, котрі посували ся на полудне на Україну.

Тепер уже явно висловив Мазепа перед козаками, що веде їх не на шведського короля а проти гнобителя України, московського царя. Цар хоче викорінити Україну, завести тут воєводів і губернаторів, а козаків повернути в салдатів. Нераз гетьман старав ся відвернути царя від сих шкідних для українського народа намірів, та лише розсердив царя, а тепер не бачив иншого способу спасти вітчину, як звернути ся до великодушности шведського короля. „Братя! збережім для будучини нашу свободу і козацькі права перед московським посяганєм. Настала пора скинути ненависне ярмо і зробити Україну вільним від нікого независимим краєм. Ось до якої будучини я вас закликаю!“

Козаки вислухали мовчки сеї гетьманської промови. В рішучій хвилі, коли треба було сьміло глянути в очи ворогови, не стало у многих того одушевлення, з яким так ще недавно лелїяли думку про самостійну Україну, серця многих зпоміж них переняли ся сумнівами і зневірою. В хвилі коли Мазепа поспішав з козацьким військом за Десну до Шведів, майже половина ко-

¹⁾ впадає з лївого берега до Дніпра, пливе коло Чернигова.

заків розбігла ся, а українське населенє також відносило ся рівнодушно до справи незалежної України, не виявило тої саможертви, без якої неможна заснувати ніякої самостійної держави. В таких обставинах опинив ся Мазепа ще того самого вечера в таборі шведського короля і прегарною латинською промовою висловив королеви свої наміри і домагання. Бистротою ума, образом зробив на шведського короля велике вражінє і своєю незвичайною вдачею приєднуваня собі людей здобув собі довіре і прихильність Карла.

Та поки се діяло ся на північнім березі Десни, князь Меншиков з численним московським військом кинув ся прожогом на Україну, знищив столицю Мазепи, Батурин, і спалив величавий його замок. Проти московського війська вирушили Шведи через Десну з Мазепою, котрий мав з собою около 5000 козаків і Запорожців під проводом кошового Гордієнка, завязаного ворога Московщини. В сїм грізнім положеню вислав Мазепа письмо до польського короля Лещинського, щоби прийшов з допомогою на Україну визволяти її з московського гнобленя. Тимчасом сам цар Петро наспів під Полтаву і над рікою Ворсклою, лівобережною притокою Дніпра, в 1709. р. розбив чотири рази слабше військо Карла і Мазепи. Карло і Мазепа були приневолені утікати на правий берег Дніпра, а звідтам до Бендер, у Туреччині. Мазепа, як ся чайка - небога, відбившись від стада, знесилений важким горем, невдачею і тяжкою недугою в підхожій старости (мав тоді около 80 літ) опинив ся на далекій чужині скитальцем. Лиха доля насміяла ся над великим гетьманом, що бажав добути самостійність і незалежність України. Там він небавом умер, але умер з достоїнством. Перед смертю велів ще при собі спалити всі свої письма і тим зазначив, що на себе бере всю одвічальність за свої змагання. „Нехай оден я буду безталанним, а не многі, про яких мої вороги мабуть і не думали або мабуть і ду-

мати не сьміли; але лиха доля все переіначила для невідомого кінця“.

Так невимовно сумно закінчила ся боротьба гетьмана Мазепи за самостійну, независиму Україну, хоч він неперечно був найспосібнішим між козацькими гетьманами і справді геніяльним політиком. Однак причини сеї болючої невдачі треба глядіти в самім українськім народі, в сій переміні, яка від часу злуки України з Московщиною в Переяславськім договорі сама собою відбула ся. Не даром шведський посол, двайцять літ перед упадком Мазепи, вказував на козаків, що вони готові були віддати своє право первородства за сочевицю. Козаки під кінець гетьманованя Мазепи не були вже ті самі люди, що йшли до бою з Остряницею, Наливайком, Павлюком і Хмельницьким. В тім часі вже потомки простих козаків „змужичали“, потомки лицарів за независимість, се вже нові в козацькій суспільности люди, скуповують ґрунти, беруть аренди, дбають про наживу. Новому поколіню вже навкучили ся ненастанні бої, воно не одушевляє ся вже ідеалами, а ганяє ся за дрібними інтересами. При недостатчі духа ладу і державности занепаля також воєнна карність, в українськім народі вимирають великі люди, а на їх місце висуюють ся малі люди, що радіб стати великими. Вправді і після Хмельницького козацькі гетьмани держали булаву і перначі, носили військові титули, козаки ділили ся на полки і сотні, але не було вже давного духа завзятя, саможертви і посьвяти для народної справи. З бурливої доби „Руїни“, як нарід називав часи після Хмельницького, український патризизм став переходити в неозначену безхарактерність. Се нове покоління невдоволене московськими порядками, котрі заводив цар Петро на Україні, воно ще не хоче підданьства Московщині, але вже не має снаги умирати за Україну. Воно кричить ще „про права і вольности“ (коли се не є небезпечно для житя і майна), але не хоче за них наложити своїми головами. Заснувати, збуду-

вати самостійну, незалежну державу можна лише великою посьвятою і саможертвою. Тоді вже на Україні здеморалізований і знесиленій московським правительством не було ясної і виразної свідомости суспільної мети, до котрої ішов би чи то пан, чи козак або посполитий з посьвятою і саможертвою. „Московщина негарна, говорили собі люди, але й „свої“ часто не ліпші. Там крпацтво, але й дома не лекше“. Колиб справа самостійности України була лекша, колиб на дорозі до шведського короля не стояв князь Меншиков і цар Петро, український нарід пішов би був за Мазепою. Але тепер люди сумнівали ся, „чи з того що вийде“, не квапили ся до саможертви.

Серед такої суспільности підняв Мазепа боротьбу за самостійну, вільну Україну. Він намагав ся витворити висшу, образовану верству яко підвалину самостійної держави, однак не було давного одушевлення, завзятя і пориву. Надії викликані змаганнями Мазепи зустріли ся з трудними перепонами, з московською перемогою і сі люди, що спершу були горячими прихильниками Мазепи, зневірюють ся супроти сеї перемоги і стають пособниками Московщини. Козаччина і український нарід не здобули ся на саможертву, не піддержали з повною силою Мазепи в його змаганнях, тим то і всі його заходи пішли марно. Сумно се розповідати про таку болючу і гірку правду, однак історія се учителька народів і з минувшини треба нам учитись розуму про будучину.

„ПРОСЬВІТНІ ЛИСТКИ“

- Ч. 29.** Зміст: Микола Гоголь. (З нагоди столітніх роковин його уродин). Зачароване місце, билиця, розказана дячком з українського села, написав Микола Гоголь. — Ілюстрація: Микола Гоголь. Ціна 6 сот.
- Ч. 30.** Зміст: Білоруси, написав Іван Крип'якевич. Ціна 6 сот.
- Ч. 31.** Зміст: Др. Зенон Кузеля: Як закладати і провадити народні бібліотеки по селах. Ціна 10 сот.
- Ч. 32.** Зміст: Е. О. і П. Г.: Порадник ветеринарний. Ціна 10 сот.
- Ч. 34.** Зміст: Др. Ярослав Грушкевич, лікар окуліст в Станіславові: Про трахому. Ціна 4 сот.
- Ч. 35.** Зміст: Григорій Задерковний: В справі еквівалентової належитости. Ціна 4 сот.
- Ч. 36.** Зміст: Герб України (10 ілюстрацій). Ціна 10 сот.
- Ч. 37.** Зміст: Д. Лукіянович: Про житє Тараса Шевченка (друк. 25.000 пр.) Ціна 10 сот.
- Ч. 38.** Зміст: Д. Лукіянович: Про Шевченкові твори. (друк. 25.000 пр.) Ціна 10 сот.
- Ч. 39.** Зміст: Др. Богдан Барвінський: Наше народне імя (Україна, Українці, український). Ціна 8 сот.

Ціна 20. сот.

Відбитка з Календара „Просьвіти“ на 1917 р.

Накладом Товариства „Просьвіта“ у Львові.

З друкарні Ставропигійського Інститута у Львові
під управою Ю. Сидорака.

РЛ 2056

О. Барвінський

Просьвітні

листки

Борогьба 39
Волно